

## Egerek és galambok<sup>1</sup>

(Sofi Oksanen: *Mikor eltűntek a galambok*. Budapest, Scolar Kiadó, 2013, 351 oldal, 3450 Ft)

Sofi Oksanen a kortárs irodalom egyik sztárja. Sok országban sok nyelven jelentek már meg regényei, idén tavasszal pedig Budapesten vette át a Könyvfesztivál nagydíját, Tóth Krisztina emlékeztető szavai kíséretében<sup>2</sup>. A napjaink irodalmát valamennyire követő olvasó méltán gyanakvó ezzel a sikerszériával kapcsolatban, hiszen tisztában van vele, hogy nagyon sok esetlegesség is közrejátszik abban, hogy ki válik híressé, ki kap meg díjakat. Sokszor az ügyes kiadói lobbinak köszönhető egy-egy író felfedezése és ismertté válása, míg egészen kiváló tollforgatók művei valamiért nem jutnak el a nyilvánossághoz.

A körülmények szerencsés konstellációja, hogy a finn író regényei átlépték az ország- és a nyelvi határokat. A körülötte óhatatlanul kialakuló kultuszt sem tartom feltétlenül ördögtől valónak, hiszen sok olvasóhoz csak erős marketinggel jutnak el könyvek. Márpedig üdvös lenne, ha minél több magyar olvasó szembesülne azokkal a kérdésekkel, melyek az észt-finn származású Sofi Oksanen regényeiben felbukkannak: a német megszállás, a kommunista múlt, az idegen elnyomás, a nők férfiak általi elnyomása tőlünk sem idegen problémák, sőt...

A *Mikor eltűntek a galambok* két idősíkon játszódik. Az egyik a kora negyvenes évek, az a zűrzavaros és vészterhes időszak, amikor két szovjet megszállás között bevonultak a németek is Észtszországba. A lakosság folyamatosan menekült, a férfiakat hol az egyik, hol a másik seregbe sorozták be „önkéntesnek”, és mindkét megszállás emberek tízezreinek az elhurcolásával járt: Szibériába illetve koncentrációs táborokba. A kis országnak kevés esélye volt a függetlenségre két ekkora hatalom között, melyek ellen kilátástalannak tűnt a harc.

A másik idősík pedig a kora hatvanas évek, amikor Észtszország már jó húsz éve a nagy Szovjetunió része. Akkor már felnőtt egy nemzedék, akiket szovjet szellemben neveltek, és akik számára természetes volt a Párt jelenléte a mindennapokban. A régi ellenállókat Szibériába deportálták, és kiépültek a mindennapi élet struktúrái. A hivatalos ideológia szerint mindenki fasiszta volt, aki az észt függetlenségért harcolt, és a diktatúra besúgók hadára támaszkodhatott.

A regény cselekménye négy ember sorsát követi végig ezekben az években. Két házaspárról van szó, valamint a köztük kialakuló nagyon bonyolult viszonyokról, melyek éppen nem függetlenek az aktuális történelmi helyzettől. Az egyik páros: Juudit és Edgar Parts. A nő unokatestvére, Rosalie pedig Edgar unokatestvééhez ment feleségül, Roland Simsonhoz. A kapcsolatokat bonyolítja, hogy Roland édesanyja, Leonida (a „mamma”) Edgart jobban szereti a saját fiánál, és valósággal rajong érte. A két páros regénybeli jelenléte klasszikus mintát követ: a Don Quijote, vagy a Varázsfuvola két híres párosa juthat eszünkbe róluk. Vagyis az a séma, hogy a két pár kiegészíti és ellenpontozza egymást; az egyik árnyaltabban jellemzett, és a cselekmény is jobbára körülöttük bonyolódik, míg a másik páros ábrázolása sokkal vázlatosabb, valamint Roland és a korán meghalt Rosalie inkább mellékszerepben tűnnek fel.

Juudit tipikus átlagnő, aki teljesen átlagos életre vágyott: férjre, gyerekekre, otthonra. Edgarba azért is szeretett bele, mert imponált neki, hogy a férfi pilótának készült, és úgy gondolta, hogy ez különleges pozíciót biztosít majd neki is; sokat jár majd külföldön, és a barátnői irigykedni fognak rá. Hamar kénytelen volt azonban rájönni, hogy a házassága

---

<sup>1</sup> Jelen szöveg alapjául az a beszélgetés szolgál, mely 2014. augusztus 6-án hangzott az Ördögtatlan Fesztiválon a Kritikai Szalonban, a Vilyen teraszon. A beszélgetés tárgya a szóban forgó regény volt, résztvevői pedig rajtam kívül: Bozsoki Petra, Gilbert Edit és Reichert Gábor.

<sup>2</sup> Ld. <http://www.litera.hu/media/toth-krisztina-nagy-ossznezemzeti-csaladallitas> (a letöltés ideje: 2014. 08.08.)

kudarcc; a férje semmi érdeklődést nem tanúsít iránta, hiába próbálja elcsábítani. A fiatalasszony *A háziasszony szótárából* próbál tájékozódni problémái felől.

S ehelyt érdemes tennünk egy kitérőt a szexuális viszonyok irányába. Alighanem tipikusnak tarthatjuk azt, hogy egy effajta helyzetben egy fiatal feleség a múlt század elején nem tudja kivel megosztani a problémáit. Juudit nem érti, mi a baj, de nem is mer beszélni róla még Rosalievel sem, akivel amúgy mindent megosztott. A jótanácsokat nyújtó könyvben pedig szó sincs arról, hogy mi lehet a férfi felelőssége a házasság kudarcában, egyedül a női szexualitás problémáira van utalás, pontosabban a frigiditásra. Juudit mindebből kénytelen volt az leszűrni, hogy „a hiba tehát öbenne van” (32). Nyugtalanágában orvoshoz is elment, a vizsgálat eredménye pedig azt mutatta, hogy vele minden rendben van. A férje azonban még csak beszélni sem hajlandó a problémáról, és – a kézikönyvhöz hasonlóan – Juuditra hárítja a felelősséget, mondván, hogy hisztérikus, és ideg orvosra van szüksége.

Csak lassan derül fény a regényben a férfi lappangó homoszexualitására. Ami természetesen megmagyarázza, miért nem igazi férje Juuditnak, csak hogy erről a „szörnyű” titokról senki nem tud. Egyedül Rosalie sejtette, hogy mi lehet a probléma vele, és egy vitában Edgar fejéhez is vágta, hogy „beteg”. A férfi ezt úgy torolta meg, hogy megfojtotta a saját unokatestvére feleségét, a gyilkosságot pedig a németekre fogta, azt sejtetve, hogy a fiatalasszony előszeretettel randevúzott a megszálló katonákkal.

A szexualitás erős tabuk alatt van. Ezért nem mer Juudit senkivel beszélni a problémáiról, és ezért fojtja el magában Edgar is valódi hajlamait, és kényszeríti magát arra, hogy egy olyan kapcsolatban éljen, amelyben nem tud boldog lenni, és a feleségét is szenvedésre ítéli. A korabeli orvosi gyakorlat is Edgar kezére játszik, mely azt a női magatartást, melyet nem kívánatosnak, „hisztérikusnak”, ideggyengeségre vallónak tekintett, a szexuális élet zavaraira próbálta visszavezetni, vagyis - *A háziasszony kézikönyvéhez* hasonlóan - a nőt tette felelőssé a kapcsolat kudarcáért. Edgar győzött végül: felesége tényleg tönkrement mellette, alkoholistá, gyógyszerfüggő, hisztérikus, idegbeteg háziasárányá züllött, akit végül mégis csak sikerült bedugni a diliházba.

Juudit áldozat. A történelem, a saját férje, és voltaképpen saját akaratgyengeségének áldozata. A történelmi körülmények megfosztották őt attól a férfitől, akibe teljes szívével szerelmes volt, s akire évtizedek múltán is emlékszik: a német tisztől, Hellmuthtól. S szintén a történelem ragadta el tőle azt a férfit is, akihez mély kapcsolat fűzte, és akitől a lánya is született: Rolandot, Edgar unokatestvérét. Hogy mindezek után miért tért vissza mégis a Szibériából hazakerült férjéhez, akivel tökéletesen elhidegültek egymástól, és akivel pokollá tették egymást életét: erre nincs a regényben magyarázat. A házasság elején, amikor Juudit férje hidegsége miatt őrlődik, felvetődik benne a válás gondolata, amit azon nyomban el is vet, hiszen azt mindenki mélységesen elítélte volna. De hogy 10-20 évvel később miért nem tudja magát erre elszánni, az már a személyiség széthullásával magyarázható. Az asszony meg sem próbál kitörni ebből a házasságból, sőt, egészen kicsinyes elvárásokat támaszt férjével szemben: keressen több pénzt, kerüljön jobb pozícióba. Vagyis alkalmazkodik ehhez a helyzethez is, mint az összes többihez, amibe élete során került. Az egyetlen hősiessége az volt, amikor menekülteket bujtatott a német megszállás alatt – azonban erre is Roland kényszerítette. Az nem derül ki a regényből, hogy vele milyen volt a viszonya. Az biztos, hogy szexuális vonzalom volt közöttük, hiszen Juudit már akkor is a férfi lett, amikor még együtt élt a német tiszttel. De mivel ő volt az igazi szerelme, ezért feltételezhetően Rolandhoz inkább bajtársias kapcsolat fűzte.

Edgar igazi démoni figura, akivel kapcsolatban a sokat vitatott Hannah Arendt-i frázis juthat eszünkbe: a gonosz banalitása. A férfi ugyanis nem nagyszabású alak, nem byroni hős, hanem egy egészen kisstílű, pitiáner figura, aki azonban elég okos ahhoz, hogy minden hatalom számára értékesse tegye magát, és minden morális gátlást félretéve egyengesse a saját karrierjét. Elvei nincsenek; ugyanúgy kiszolgálja a németeket, mint a kommunista rezsimet,

és mindig körültekintően gondoskodik arról, hogy ne maradjanak tanúk. Nem gonosz, hanem tökéletesen romlott, elvtelen, pragmatista alak, aki csakis a saját céljait és boldogulását tartja szem előtt. Edgar azonban nemcsak a regény cselekményében kulcsfigura, hanem több narrációs szál is az ő személyében fut össze.

A könyvben ugyanis nem csupán az idősíkok keverednek egymással, hanem a narrációs szálak is. Van egy egyes szám első személyű elbeszélőnk, aki nem más, mint Roland, aki az illegalitásban, az erdei testvérek között töltött időkről számol be. Egy másik szál az, hogy Edgar megtalálja az irattárban Roland naplóját, és ebből is kerülnek át szövegrészek a regénybe. Egyes szám harmadik személyben pedig egy klasszikus mindentudó elbeszélő meséli el Edgar életét. Mozaikszerűen pedig egyéb kvázi vendégszövegek bukkannak fel ebben a sodorban Edgar íródo regényéből és ügynökjelentéseiből.

Edgar élete és karrierje akkor jut a csúcsára, amikor végre sikerül megírnia és megjelentetnie regényét, mellyel mintegy megkoronázza pályáját és egyszersmind tökéletesen meghamisítja a saját életét. A *hitlerista megszállás magvában* című regény ugyanis teljesen a korabeli ideológiai elvárások és nyelvi sémák alkalmazásával gyúrja össze Roland naplóját és a saját tapasztalatait. A mindkét hatalomnak ellenálló Roland így hitlerista, fasiszta martalóc lesz, aki szörnyű bűnöket követ el népe ellen. A mindentudó elbeszélői szálból azonban tudjuk, hogy ezeket a bűnöket maga a németek szolgálatába álló Edgar követte el, aki részt vett a zsidók deportálásában, és nagyon jól emlékszik az égett hús szagára és a sikolyokra.

A hatvanas években, amikor kezd kiteljesedni Edgar besúgó karrierje, akkor kerül a kezébe véletlenül unokatestvére naplója. Korábban azt hitte, hogy meghalt, azonban a szövegből világosan kiderül, hogy túlélte az utolsó nagy deportálási hullámot, s ebből Edgar arra következtet, hogy valahol életben van. S itt kezdődik a nyomozási szál; a besúgó ugyanis a saját jól felfogott érdekében is kénytelen kideríteni az igazságot Roland életével kapcsolatban. A naplóban továbbá felbukkan még egy személy, egy nő („Szív”), aki igen közel állt hozzá, és akivel a férfi vélhetően minden titkát megosztotta – Edgarnak őt is meg kell találnia. Sokáig tart, míg minden kétséget kizáróan ki nem derül számára, hogy ez a nő nem más, mint a saját felesége, akivel teljes elhidegültségben élnek együtt évtizedek óta.

A regény műfajilag több csoportba is beletartozik egyidejűleg. Edgar nyomozása unokatestvére és – mint később kiderült – saját felesége után a detektívregényeket idézi. A férfival együtt ugyanakkor az olvasó is nyomozásra kényszerül, ha ki akarja ismerni magát a szereplők egymáshoz való viszonyaiban valamint az események logikájában, csak hogy ebben az elbeszélő nemcsak, hogy nincs segítségére, hanem jócskán meg is nehezíti a dolgát azzal, hogy egyrészt cseppenként adagolja az információkat, másrészt vissza is tartja őket. Például csak a regény végén tudjuk meg, hogy maga Edgar ölte meg Rosaliet. S mint ahogyan a detektívregény a kalandregény egy alkategóriája, éppúgy ez a regény is magán hordja a kalandregény klasszikus jegyeit.

Ide tartozik például az, hogy a véletlenek feltűnően nagy szerepet játszanak a cselekményben. Világos, hogy Észtország kis ország, és a német megszállás idején a regényben 900.000-es lélekszámot emlegetnek. De akkor is feltűnő, hogy az ember a két kezén meg tudja számolni azokat a szereplőket, akik körül az események bonyolódnak, és akik különös véletlenek során kapcsolatba kerülnek egymással. A német megszállás idején Eggert Fürst néven működő Edgar pont azzal a német tiszttel kerül kapcsolatba, aki a felesége szerelme. Az elbeszélő ráadásul még azzal is emeli a tétet, hogy vonzalom is ébred benne a férfi iránt. Az is a nehezen hihető dolgok közé tartozik, hogy Edgart pont arra az egyetemista fiúra állította rá a Hivatal, akinek Roland és Juudit közös lánya a barátnője, és akin keresztül végre a keresett unokatestvér nyomára bukkan. Több hasonló váratlan fordulat is a kalandregény-jelleget erősíti, de éppennyire indokolt az is, hogy család- vagy történelmi regényről beszéljünk.

Végül a regény sajátos „faunájáról”, s egyben címéről. Újra és újra megjelennek a galambok és az egerek a regényben. Az utóbbiak mindig valakinek a halálát jelzik. Az egymástól elszakított rokonok onnan sejtik, hogy életben vannak-e még hozzátartozóik, hogy figyelik az egereket a lakásban és az egérfogókban. A galambhús pedig a németek kedvenc csemegéi közé tartozik. Amikor a Wehrmacht bevonult Észtországba, az országból hamarosan eltűntek a galambok (ez magyarázza a regény címét is), hiszen nagy örömmel lövöldözték és ették őket. A galambokkal ugyanakkor Juudit élete is szorosan összefonódik. Élete legszebb és legigazibb időszaka az, amit német szerelmével, Hellmuthtal töltött: „végre azt az életet élhette, melyre egész gyermek- és ifjúkorában készült, hasznát vehette neveltetésének, társasági képességeinek”, valamint „a szakácsnő segítségével kitalált galambrecept legyőzhetetlennek bizonyult” (151). Juudit boldogsága szoros összefüggésben van a galambok eltűnésével, és jómagya is tevékenyen és kreatívan járult hozzá ahhoz, hogy minél kevesebb galamb maradjon Észtországban.

A történet egy kevésbé ismert, kis, balti országban játszódik, melyről általában kevés hír jut el Magyarországra, kevésbé ismert a kultúrája, a nyelve, a történelme. Balti államként pedig valami egzotikumot is hordoz fenn, a messzi Északon, a Skandináv félsziget és a nagy Oroszország szomszédságában. A regény eseményei, sőt, szereplői ugyanakkor mégis fájdalmasan ismerősek lehetnek a kelet-európai olvasó számára is, aki olyan országban él, melynek lakossága hasonló traumákkal küszködik mint a távolinak tűnő nép. Elhallgatott ügynökügy, kollaboráció a németekkel: ismerős? Sofi Oksanen minden bizonnyal darázsfészekbe nyúlt ezzel a regénnyel, más oldalról viszont a regény kiváló segítségnek bizonyulhat a nemzeti önismeret, a történelmi bűnökkel való szembenézés számára. A magyar olvasó szinte irigy az észtekre és a finnekre, hogy van egy Sofi Oksanenjük.